

Jak to chodí u lidí

Cyril Höschl

Hned úvodem si řekněme, že soubor esejů Jana Zrzavého a Vojtěcha Novotného je prostě senzačním čtením. Komu se před několika lety dostala do ruky provokativní kniha Stephena J. Dubnera a Stevena D. Lewitta s případným názvem *Freakonomie: Skrytá ekonomie všeho*, musel zalitovat, že něco podobného nevzešlo také z českého myslitelského prostředí, jež mnohdy přece také oplývá originalitou a jemnou ironií. Dubner a Lewitt ve zmíněné knize odhalují neuvěřitelné pozadí různých socioekonomických vztahů. Jedním z nich je například dopad široké dostupnosti umělého přerušování těhotenství na kriminalitu. Příběh začíná ve Spojených státech před rokem 1970, kdy legální interrupce zavedlo pět států unie a dne 22. ledna 1973 byla tato legalizace rozhodnutím Nejvyššího soudu USA ve věci *Roe vs. Wade* náhle rozšířena na celé Spojené státy. O dvě desetiletí později se ovšem stalo něco nečekaného: zatímco podle všech prognóz kriminologů a politiků měla v 90. letech v USA kriminalita dramaticky narůstat, ve skutečnosti ve všech státech země dramaticky klesala. Vysvětlovalo se to ekonomickým růstem, rozšířením zákonů o kontrole zbraní a nulovou tolerancí za starosty Rudyho Giulianiho. Dubner a Lewitt toto však zpochybnili a nabídlí jiné vysvětlení: za pokles kriminality v 90. letech může rozsudek ve věci *Roe vs. Wade* z let sedmdesátých. Jak? Řada dlou-

hodobých studií dokládá, že dítě, jež se narodí do nepříznivého prostředí, se mnohem pravděpodobněji stane zločincem. A miliony žen, které najednou mohly v důsledku onoho rozsudku bez překážek podstoupit interrupci, byly většinou nezaopatřené matky, často na drogách a z kriminální subkultury, jejichž děti, pokud by se narodily, by se s největší pravděpodobností dostaly na šikmou plochu. Ale protože se nenarodily, „násadkový rybník“ kriminality se zmenšil, což se projevilo o dvě dekády později. Kdo by snad podobné redukci kauzality nevěřil, pak vezte, že kriminalita klesala v jednotlivých státech ve stejném pořadí, v jakém se dvacet let před tím liberalizovala legislativa. A namítáte-li, že kriminalita v USA nyní opět stoupá, pak vezte, že zhruba dvacet let před posledním vzestupem začal opět klesat počet interrupcí. Podobnými provokativními souvislostmi se kniha jen hemží. Ačkoli jejím společným jmenovatelem je ekonomie, je vlastně knihou o chování, a tedy o lidské společnosti.

Sloupky Zrzavého a Novotného jsou ze stejného těsta, avšak jejich společným jmenovatelem je biologie, a naukou o chování, a tedy o lidské společnosti je zde přírodověda, osvětlující lidskou přirozenost vesměs z vývojového hlediska. Činí tak bez předsudků, provokativně a někdy až neomaleně, mnohdy v jemně ironickém tónu, jenž vyžaduje od čtenáře otevřenost a spoluúčast při odhalování překvapivých souvislostí.

Tak třeba zrovna o potratech se zde můžeme dočíst, že jsou to vlastně infanticidy (zabíjení dětí), jejichž pachatelé jsou vlastní matky, jež shledaly svou aktuální ekologickou situaci jako nedostatečně vhodnou. Objevuje se i pojem „sobecké těhotenství“, jehož účelem není rozmnožení, ale upevnění matčina zdraví dodávkou cizích buněk. Například ženy s nádorem prsu mají v sobě mň

buněk embryonálního původu – nefungují tedy tyto buňky jako mladé kmenové buňky s léčivými účinky? Nejsou tedy nakonec potraty pro matky zdravé, něco jako očkování? To, co se děje mezi matkou, plodem a jeho otcem, se jeví jako vrcholně zajímavá hra.

Nebo citát z jiné ošatky: „Náš stát má své občany asi opravdu rád, soudě podle toho, jak jim za jejich narození platí. Vstřícné gesto je ovšem poněkud pokaženo tím, že stejně nadšeně honoreje i jejich smrt. Nyní se zdá, že tato poněkud morbidní finanční pobídka skončí a vláda pohřebné zruší. Uvidíme, zda lidé přestanou z hrabivosti tolik umírat.“ A o kus dál se dočteme, že podle názoru části obyvatelstva, vycházející za prací ještě pod širé nebe, by měla být vláda zodpovědná také za počasí. „Vzpomeňme si na požadavek improvizovaného sjezdu sjezdových vlekařů, aby vláda zaplatila pokutu za skandální nedostatek sněhu. S tím souvisí také citovaný pokus z Yerkesova centra pro výzkum primátů, v němž se opice naučila vyměňovat kamínky za plátky okurek. To ji uspokojovalo až do chvíle, než uviděla, že sousední opice místo okurky dostala hroznové víno. To ji tak pohoršilo, že okurku, která předtím byla kýženu odměnou, po ošetřovateli vztekle mrskla. Pojala totiž myšlenku, že má bez dalšího také nárok na hroznové víno. Podobně naší společnosti svobodných a nezávislých občanů, plně odpovědných za svůj osud, příliš neprospívá zvyk natahovat dlaň pro dotaci za každé nepřízně počasí, a nakonec ještě i z rakve.“

Několik pasáží knihy je také věnováno neotřelému pohledu na vědu a vědce. Jejich mottem by mohly být citáty 1. anglického chirurga a sociologa Wilfreda Trottera, 2. výtvarníka Karla Halouna a spisovatele Lubomíra Martínka, 3. amerického ekonoma a právníka Richarda A. Posnera. Ten první praví, že se musíme mít na pozoru před domněnkou, že zvládnutí vědecké metody rozšiřuje

způsobnost myšlení obecně. Zkušenost ničemu tak jasně neodporuje jako přesvědčení, že člověk, který vyniká v jednom nebo i více oborech, je v otázkách každodenních záležitostí moudřejší než kdokoli jiný. K tomu zde Jan Zrzavý píše, že vědci jsou z velké části opravdu upřímně přesvědčeni, že vynikající vědectví kvalifikuje k něčemu jinému, než je uctívání ve vědecké obci. Představa, že by o financování sportu měl rozhodovat ten, kdo uzvedne největší činku, a že ideálním ministrem dopravy je ten, kdo ujel nejvíc kilometrů bez nehody, je zjevně absurdní; představa, že osoby s vysokým H-indexem mají vládnout osobám s nízkým H-indexem, a zvláště pak osobám, které nemají vůbec žádné H, je ze stejného soudku (vědec má Hirschův index o hodnotě h , pokud má h článků citovaných alespoň h -krát).

Druhý citát (Karel Haloun – Lubomír Martínek: *Otrava krve*, 2009) připomíná, že většina lidí si není ochotna připustit, že mezi vědci je stejné procento pakáže jako v ostatních oblastech lidského konání, ačkoli je to až trapně jasné. Na vědu je nabaleno podobné množství „posvátnosti“ jako na umění, a proto dovede působit stejně nesnesitelně. Také věda má své třestící apologety a strážce čistoty, svoje rituály, konvence, hrdiny a šašky.

Nuže a třetí (Richard A. Posner) praví, že vědec někdy zneužívá svůj vědecký úspěch k tomu, aby poučoval veřejnost o věcech, v nichž on sám je naprostým idiotem.

Jako by mluvili Janu Zrzavému z duše: přírodovědci a technici tu a tam falšují objevy, k nimž ve skutečnosti nedošlo, kdežto humanitní učenci opisují cizí texty. Jde tedy o karikaturu toho, co dělají, když nepodvádějí – jedni objevují, druzí píšou. „Vědecké podvody jsou mnohem méně významné, než si lidé myslí, ale je jich víc, než si lidé myslí. [...] Jak se tak věda šíří světem a dělá v ní

čím dál tím víc lidí, přibývá vědců, kteří o podstatě toho, co dělají, nemají nejmenší tušení, a tudíž nemají žádný apriorní názor, který by podvodně podporovali. Skutečný ignorant pracuje poctivě, snad jenom trochu falšuje protokoly, aby nemusel pokusy opakovat desetkrát, když už to dvakrát vyšlo stejně a nikdo se nedívá.“

Podle Zrzavého je vědecká pověst oprávněně považována za nedostatečně kvantifikovatelnou, začasť založenou na intenzitě, s níž to o sobě jedinec sám šíří, a na tom, kdo je jak dobrý kumpán večer po konferenci. Vědci jsou ovšem všeobecně považováni za jedince mimořádně inteligentní a spor se vede pouze o to, zda svou inteligenci používají pro blaho lidstva, pro zkázu lidstva, anebo aby se vyhýbali práci. „Problém s inteligencí vědců je ten, že jde vesměs o pracovníky tak specializované, že se v podstatě nedá poznat, zda jsou chytrí, či hloupí. [...] Proto je tak poučné, jsou-li vědci vyvlečeni ze své ulity a vyzváni, aby se vzdělaně a inteligentně vyjádřili k otázkám veřejného zájmu. Že vědec k problémům, v nichž není odborníkem, nemá co říct o nic víc než kominík, je pravda veřejnosti a médiím dosud skrytá.“

V některých ze svých předchozích textů – *Papuánské (polo)pravdy* – se Vojtěch Novotný věnuje takzvanému cargo kultu. Líčí, jak domorodci na Papui Nové Guineji pozorovali bílé kolonialisty, kterak si vykáceli kus pralesa a na vzniklou mýtinu, u níž seděli se sluchátky na uších, přistávala letadla, plná carga. Po čase bylo možné vidět místní obyvatele, jak si také vykáceli mýtinu, sedli si k ní s kokosáky na uších a očekávali přílet carga. Jejich úvaha byla celkem správná a nárok pochopitelný, jenže měla jedinou vadu: vůbec je nezajímal *původ* carga, a tedy způsoblost jeho adresátů.

Nyní se autor k tématu vrací analogií s našimi odboráři: poslední odborářské akce namířené proti „škrťformě“ ukázaly, že

„za exotickým obyvatelstvem není třeba jezdit na dovolenou, neboť se v dostatečném množství a rozmanitosti vyskytuje i doma“. Shromáždění několika tisíc občanů na Václavském náměstí, předkládajících vládě rozmanité rady, návrhy a hrozby, je obtížné vysvětlit jinak než jako cargokultický rituál. Demonstranti požadovali peníze získané zadlužením státu, tedy stejně ezoterickým procesem, schopným přinášet cargo zdánlivě snadno a neomezeně, jako jsou nadpřirozené metody, v něž věří kulty novoguinejské. Cargo hnutí se zaměřují na mechanismy rozdělování, zatímco analýza způsobů, jimiž se cargo vytváří, je tradičně slabá – většinou předpokládají, že bohatství již někde existuje nebo je snadné ho vytvořit. Cargokultisté také sdílejí představu, že už samotné členství v kultu je opravňuje k přednostnímu získání carga. Podrobnější studium by ukázalo, že české odbory nejsou v žádném ohledu výjimečné a do stávajícího systému klasifikace novoguinejských cargo kultů zapadají jako vcelku standardní případ. Mimochodem obyvatelé novoguinejské vesnice Ohu mají za to, že svoboda je definována jako neomezený přístup k penězům pro každého a že Evropané se, na rozdíl od nich, takové svobodě skutečně těší. Dodejme, že dosud ještě nikoli, ale již se k tomu blíží. Jak vidno, představy novoguinejských finančních analytiků nejsou nepodobné ekonomické škole našich odborářů.

Mezi lidem se traduje, že genialita a šílenství k sobě mají blízko. Islandský genetik Jon Karlsson ukázal, že to je sice pravda, ale z úplně jiného důvodu, než si obecný lid myslí (*Hereditas*, 1984). Jak šílenství, tak genialitu si můžeme představit jako důsledek určité vlohy k neutřelému, originálnímu myšlení. V určitém kontextu tato vloha vede k tvůrčímu vědeckému a uměleckému projevu, v jiném kontextu vede k šílenství. Karlsson našel na Islandu mezi při-

buznými duševně nemocných významně víc tvůrčích osobností, vědců, spisovatelů apod. než mezi příbuznými jedinců v obecné nepsychiatrické populaci. Jan Zrzavý potvrzuje, že každý génius má neortodoxní názory, nicméně naprostá většina neortodoxních osob „jsou blázni“, nikoli géniové.

Častou chybou vědeckých postupů je záměna korelace za kauzalitu. Množství čápů a množství dětí ve střední Evropě navzájem těsně korelují. Z toho neplyne, že děti nosí čápi, ani to není náhoda, nýbrž oba jevy kauzálně plynou z něčeho jiného, dosud nepovšimnutého. Děje se tak tam, kde se „uchovala taková podoba krajiny, že tam dosud žijí čápi, a zároveň taková podoba lidské populace, že se tam dosud rodí děti. Neboli vlhké louky, vesnice, KDU-ČSL a žáby.“ Skutečně pravidelný sex prodlužuje život? Opravdu mají ženy nižší platy proto, že jsou ženy? Odhalení špatné hypotézy o kauzalitě pomůže například soustředění na výjimky z pravidla: jsou u nás taková panelová sídliště, kde je spousta dětí a ani jeden čáp. „Odhalit to lze, ale chce to úsilí. Je dobré si kritické myšlení hledající pravou kauzalitu, tedy základ našeho porozumění světu, občas procvičovat.“ Traduje se například, že bohaté státy hodně investují do vědy. „Znamená to, že věda způsobuje bohatství, jak se obvykle tvrdí, anebo to znamená, že chudý stát má co dělat, aby ufinancoval tajnou policii, kdežto bohatý stát může peníze vyhazovat oknem? Anebo to obojí plyne z něčeho třetího, na první pohled neviditelného (třeba z protestantství)?“ Bohužel experiment, který by tuto hypotézu ověřil, není v tomto případě z praktických důvodů možné uskutečnit.

Přímo kacírská je Zrzavého pasáž o antropocentrismu. To je nadávka, jíž se označuje to, že my lidé svévolně vykořisťujeme jiné druhy, zabíjíme je a jíme nebo stahujeme z kůže a pak v ní cho-

díme nebo je zavíráme do klecí a chodíme se na ně dívat, abychom ukojili své zvrhlé choutky a tak podobně. „Argument, že speciesismus je úplně normální a že člověk není o nic víc antropocentrický, než je gorila gorilocentrická, mi nebyl uznán s explicitní výtkou, že rasismus, sexismus a ageismus by mohly být obhajovány obdobně. [...] Svévolné rozhodnutí zabít tuleň je jistě antropocentrické, ale svévolné rozhodnutí, že tuleňům budeme dělat, co jim na očích uvidíme, je antropocentrické taky. V obou případech jsme rozhodli o nich bez nich, tuleni ani v jednom případě nehlasovali; stojí za zmínku, že nehlasovaly ani ryby, které tuleni žerou.“

Ze stejné ošatky jsou výtky některým našim vládám, že jsou v nich nedostatečně zastoupeny ženy. „Nikdo přitom nevyčítal političkám, že se do vlády jaksi samy neprodraly – výčitky byly směřovány k mužům, protože každý, i džendrový aktivista, implicitně uznává, že o ženách v politice rozhodují muži [...]. Spor, zda mužové rozhodující o složení vlády mají ministerská křesla sexisticky rozdělit sami sobě, či zda mají na nějaké křeslo instalovat ženu, aby je ze sexismu nikdo obvinít nemohl, silně připomíná spor, zda se lidé mají chovat k tuleňům tak, jak si zamanou, ale hezky, nebo tak, jak si zamanou, ale ošklivě. [...] Obava, že bez ministryně v Evropě vypadáme jako Borati, směřuje zjevně k ženě-političce zlidšťující, reprezentující a zdobící. Politička, která míří k vysoké funkci a smete každého, kdo se jí postaví do cesty (model Železná lady), nezlidšťuje a nezdobí, ale také nepotřebuje, aby jí do křesla někdo pomáhal.“

Kdysi jsem se zúčastnil s Janem Zrzavým setkání na jakémisi učitelském fóru. Defilující řečníci se tam předháněli v návrzích na reformu školské soustavy a zdůrazňovali, že škola má být uživatel-

sky přátelská, má rozvíjet kreativitu a zvědavost a nejvyšší vzdělání má být přístupné všem. Pak vystoupil Jan Zrzavý a z jeho šokujícího vyjádření si pamatuji jen to, že překvapeným učitelkám namítl, že když nese dopis na poštu, tak nechce, aby slečna za přepážkou byla příliš zvědavá. A při pohledu z okna na muže zametajícího chodník prohlásil, že si nemyslí, že by měl být vzděláním neurochirurg. Vzpomněl jsem si na tento zážitek při četbě „Chvály blbé školy“: „Bude-li paní učitelka hodná a moudrá, školství přátelské a neprudivé, vpadne jedinec do života v patnácti, osmnácti či pětadvaceti letech zcela nepřipraven, zatímco absolventi našeho školství vydrží pobyt v úřadu, na vojně i ve vězení jako nic.“

Týž autor si na jiném místě bere na paškál politickou korektnost. „Že se bílý heterosexuální muž dokáže v dnešním světě cítit pronásledovanou menšinou, je pozoruhodné; dokládá to, že dnešní svět se skládá ze samých utlačovaných menšin, které vznášejí své nároky, aby se o ně někdo jiný postaral – bohužel už není kdo.“

Biolog se nezapře v pasážích o altruismu: „S příchodem koncepcí sobeckého genu a evolučně stabilních strategií jsou všechny znepokojivé etické otázky lidstva vyřešeny: kombinací korupce (jsem hodný na toho, kdo je hodný na mne) a nepotismu (jsem hodný na své příbuzné) dokážeme vysvětlit nejen vše důležité v lidské společnosti, ale i fungování extrémně velkých altruistických kolonií mravenců, včel nebo vos.“

Laskavý čtenář ať si také nenechá ujít návrh na vytvoření všeobecné jídelní pojišťovny České republiky. Bude moci popřemýšlet o tom, zda má rebarbora patřit mezi základní, pojišťovnou plně hrazené potraviny, nebo do nadstandartu.

Pozoruhodná je také definice předsudku. Předsudek je pomůcka, jak se orientovat ve světě, který do detailů neznáme.